

II. ČÁST

ŽIVOT CIZINCŮ V NĚMECKU

Během války trávily milióny občanů z mnoha evropských zemí delší či kratší dobu na německých pracovištích. Jejich životní podmínky, výdělečné možnosti, smýšlení; poměr k německému obyvatelstvu a vzájemné vztahy nejsou příliš známy. Osudy jednotlivců byly rozličné. Cizinci byli pro národní hospodářství Německa v prvé řadě pracovními silami. Jako na takové se na ně dívaly zaměstnavatelské kruhy a hospodářské orgány. Naopak, zájmy těchto skupin se nejednou střetávaly s názory stranických funkcionářů a institucí. Válka přinášela omezení životních podmínek také německému obyvatelstvu. Objevily se vážné zásahy do zásobování potravinami a vším spotřebním zbožím. Pracovní poměry se utužily. Nacistický režim používal už od roku 1933 teroru jako zbraně proti všem nespokojeným a v době války ho ještě vystupňoval.

Zcela odděleně budoval režim systém pro cizí občany. Oficiální postoj k nim byl proniknut rasoovými hledisky. Výjimkou byli jen občané spojeneckých zemí. Zhruba do konce roku 1941 vytvářeli cizí civilní občané v říši dvě veliké skupiny. Do první náleželi příslušníci západních zemí, občané spřátelených a spojeneckých států a protektorátní Češi. Ve druhé byli Poláci. Mezi oběma skupinami byly propastné rozdíly, pokud šlo o zacházení, stravování, ubytování. Polákům se krátily výdělky, omezovala osobní svoboda apod.¹

Postavení ostatních cizích dělníků nebylo však naprosto shodné. Projevovaly se rozdíly, vyplývající především z poměru toho kterého národa k německé říši. Občané spojeneckých států požívali určitých výhod a chránily je jejich zastupitelské úřady. Proto se například lišilo postavení italského a francouzského dělníka. Jestliže se italský dělník dostal do rozporů s německými zákony, zasahovaly italské zastupitelské orgány; francouzský dělník spadal však pod pravomoc říšských úřadů. Občané spřátelených států měli výhody při ubytování, stravování, pokud šlo o cesty na dovolenou k rodinám, různé sociální příspěvky apod. Konečně nelze pomínout ani skutečnost, že ze spojeneckých zemí přicházeli do Německa občané na základě smluv uzavřených mezi vládami. V nich byly vyjádřeny podmínky, které měla jedna i druhá strana plnit. Ze spojeneckých států odcházely pracovní síly částečně dobrovolně, částečně pod tlakem vlastních úřadů. Jejich pobyt za hra-

¹ V r. 1943 vyšlo nové nařízení o polských občanech, ale většina diskriminačních opatření v něm zůstala zachována. StA Opava, Landrát Opava, Pol. 301-645, Výnos Himmlerův. Berlín, 10. 9. 1943.

nicemi byl v prvních letech války časově omezen.² Občané okupovaných území považovali zapojení do práce na německém území za nenormální zjev, vyplývající ze vzniklé reality. Příslušníci spřátelených a spojeneckých národů byli, aspoň zčásti, této psychické zátěže zbaveni. Nelze pochopitelně ani v tomto ohledu generalizovat, neboť vztahy mezi Německem a jeho spojenci se měnily. Měnil se pochopitelně i názor lidí z těchto zemí na svou vládu, na její poměr k Německu apod. Tedy ani u občanů ze spřátelených a spojeneckých zemí nebyl pohled na začlenění do pracovního procesu pro válečné úsilí Německa neměnný.

Všimněme si nejdříve postavení Poláků. Okupační režim ve všech částech bývalého Polska byl ve srovnání například s protektorátem mnohem krvavější a tvrdší. Výnosy o Polácích na německém území byly plně poplatné rasově-politickým názorům na polský národ.³ I způsob náboru se podstatně lišil od metod používaných v prvních letech války v jiných zemích. Německo je přijímalo jako úhlavní nepřátele, jako méněcenné bytosti. Fanatická nacionálněšovinistická propaganda vykonala dobře své poslání. Větší část německého obyvatelstva pohlížela na Poláky jako na podlidi, nejvhodnější objekt pro využití v pracovním procesu. Byli prvními cizími dělníky, kteří byli označeni. Museli nosit písmeno „P“, našité na svrchních šatech.⁴ Samo o sobě bylo toto nařízení vážným porušením základních lidských práv. Označení usnadňovalo bezpečnostním složkám dohled. Poláci byli izolováni od početné skupiny cizích dělníků i od německého obyvatelstva. Nesměli odcházet bez svolení z místa pracoviště a bydliště. Zatímco ostatní trávili na počátku války mimopracovní volno podle zálib, polští dělníci nesměli do veřejných místností, zábavních podniků apod. Ani kostely jim nebyly přístupny kdykoliv, nýbrž jen ve vyhrazené dny a hodiny. Ve vlacích směli cestovat jen ve vyhrazených vagónech apod.⁵ Menší přiděly potravin, primitivní ubytovací podmínky, to byly další projevy rasové diskriminace polských občanů. Mzdové podmínky byly upraveny tak, že dostávali za stejnou práci nižší odměnu, snižovanou ještě vysokými srážkami. Sociální a jiné výhody jim takřka nepříslušely. Šlo zejména o dávky v nemoci, příspěvky na děti, poskytování lékařského ošetření apod.⁶

Styk Poláků s německým obyvatelstvem byl velmi omezen, většinou pouze na nejnnutnější služební jednání. Mnoho Němců podlehl nelidské propagandě o méněcennosti Poláků. Dodržovali předpisy o strohém a tvrdém zacházení s nimi a někdy je ještě iniciativně překračovali. Na druhé straně četné tresty za nedovolené styky s Poláky ukazovaly na existenci slušných německých rodin i jednotlivců. Mnohé německé rodiny stihl trest již za to, že jedly u stejného stolu s polskými zaměstnanci.⁷ Za stejnou práci sice dostával Polák menší mzdu a jeho oběd byl

² Vedle italských dělníků to byli Slováci, kteří tam pracovali na základě oboustranných smluv z r. 1939. Ty byly obnovovány a podle potřeby doplňovány. Na r. 1940 se např. počítalo s kvótou 53.000 Slováků pro říši a 5000 pro protektorát. SnÚA Bratislava, MV k. 1273, č. 157377/40, Berlín, 8. 12. 1943. Vzhledem k velké nezaměstnanosti na Slovensku se v prvních letech války získávaly kontingenty velmi snadno. SnÚA, MV, k. 1273. SÚA, MHP, k. 425. Generální zplnomocněnec pro pracovní nasazení, služebna Slovensko, 13. 1. 1944 aj.

³ T. Rawski, Z. Stąpor, J. Zamojski, *Wojna wyzwolenca narodu polskiego w latach 1939–1945*. Varšava 1966.

⁴ E. Seeber, c. d., str. 114 n.

⁵ Z. Konečný, F. Mainuš, *Pracovní nasazení Poláků v okupovaném pohraničí Československa za druhé světové války*. Slezský sborník 1963, č. 4.

⁶ Tamtéž.

⁷ Z. Konečný, F. Mainuš, *Poláci na čs. území za války a jejich odpor proti fašismu*. Slezský sborník 1964, č. 4.

chudší, ale za stejný přestupek byl potrestán daleko přísněji než příslušník jiného národa.⁸ Polského dělníka, který byl přistižen několikrát bez označení, čekalo vězení a někdy dokonce koncentrační tábor. Francouzský nebo holandský dělník byl za podezření ze sabotáže vyslýchán a odsouzen v krajním případě na několik měsíců do vězení; Polák putoval v nejlepším případě na mnoho let do káznice, nejčastěji však do koncentračního tábora. Nechyběly ani rozsudky smrti.⁹ Nej přísnější tresty čekaly na polské muže, kteří upadli v podezření z intimních styků s Němky. Polákům a Židům byl už před rokem 1941 zakázán intimní styk s Němkami pod trestem smrti.¹⁰

Dělníci ze spřátelených a spojeneckých zemí teoreticky nepodléhali trestnímu postihu německých úřadů. Místní orgány i funkcionáři si však vykládali předpisy o jejich postavení podle svého. Drobné přestupky se vyřizovaly přímo na pracovišti nebo v místě bydliště. Slovenské zastupitelské úřady (vyslanectví v Berlíně a konzuláty ve Vídni a v Praze) se ujímaly svých občanů, kteří se dostali do rozporu s říšskoněmeckými zákony. Někdy se jim dokonce podařilo provinilce vysvobodit z velmi nepříjemné situace i z vězení a poslat je do vlasti k dispozici slovenským úřadům.¹¹

Pestrou směsí cizinců rozmnožili už koncem roku 1941 příslušníci národů obsazeného území SSSR. Příjezd statisíců ostarbeitrů vnesl do vztahu nacistických orgánů k cizím dělníkům nové prvky. Na občany Sovětského svazu hleděly oficiální nacistické kruhy nejen jako na rasově méněcenné, nýbrž současně jako na občany státu s komunistickým světovým názorem, a tudíž nejnebezpečnější protivníky nacionálního socialismu. Pro ně platila zvláštní nařízení, jež měla chránit německou veřejnost před potencionálními ideovými protivníky. První výnosy upravující pracovní i životní podmínky východních dělníků zdůrazňovaly, že žili léta pod bolševickým panstvím a byli vychováni k soustavnému nepřátelství k nacionálnímu socialismu a k evropské kultuře.¹² Metody Sauckelových náhončích na východě se vymykaly všemu, co dosud použil nacistický okupační aparát kdekoliv v Evropě.¹³ Po příjezdu transportů s ostarbeitry se v Německu odehrávaly scény připomínající trhy na otroky. Němečtí podnikatelé měli zájem o nový zdroj levných pracovních sil, které navíc neměly nikde zastání.¹⁴ Východní dělníci byli zpočátku přísně izolováni od civilního obyvatelstva. Společné tábory byly přísně střeženy a během roku 1942 obehnaný ostnatým drátem. Kde nebylo možné společné ubytování, nesměli se východní dělníci pohybovat mimo určený

⁸ Z. Konečný, F. Mainuš, Polscy obywatele na obszarze okupowanej Czechoslowacji podczas II. wojny światowej. Przegląd zachodni 1964, č. 2.

⁹ E. Seeber, c. d., str. 199 n.

¹⁰ Podobné příklady jsou dochovány i z našeho území. StA Opava, Vládní president č. 1448, 1-6. Situační zpráva landrátu Krnov, duben 1941. StA Litoměřice, Landrát Jablonné v P., Pol. X 154/6151. Gestapo Liberec, 17. 11. 1942.

¹¹ Mnoho příkladů dochováno ve spisech slovenského ministerstva zahraničí, zvl. ve spisech generálního konzulátu ve Vídni. Např. v r. 1941 bylo zatčeno 11 slov. dělníků pracujících v Tullnu v Rakousku. Celá jejich skupina 74 Slováků odmítla vykládat vagóny, protože nebyli na zimu opatření šatstvem a obuví. Přes domluvy jich 11 odmítlo pracovat a gestapo je odvezlo do vězení za úmyslnou sabotáž. Generálnímu konzulátu ve Vídni se podařilo dosáhnout jejich propuštění. SnUA Bratislava, MZ, k. 135.

¹² StA Kadaň, Vládní president K. Vary, 866 VII-16. Výnos OKW. Berlín, 14. 10. 1941.

¹³ V roztrídňovacích táborech působily komise SIPO a SD. Opava StA, Landrát Opava, Pol. 301-645. Výnos říšského vůdce SS a velitele německé policie, Berlín, 20. 2. 1942.

¹⁴ Z. Konečný, F. Mainuš, Sovětští civilní občané na nucených pracích v okupovaném Československu. Sborník Matice moravské 1964.

prostor. Všechny volný čas trávili v táborech, na procházky směli chodit jen společně a pod dozorem. Na pracovištích je hlídali němečtí civilisté nebo závodní stráže. Na šatech nosili označení „Ost“. Jejich dávky potravin byly nižší než přiděly Poláků. Týdenní dávka potravin pro cizí civilní dělníky v květnu 1942 (údaje v kg).¹⁵

	Italové	Slováci	Maďaři	Srbové	Poláci	ostarbeitři
chléb	4	3,5	4	4	3	2,6
maso	0,3	?	0,3	—	0,3	0,25
tuky	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2

Potravinu ani potravinové lístky nedostávala většina cizích dělníků do rukou. Museli se stravovat v táborových jídelnách. Východní dělníci s výjimkou těch, kteří pracovali u drobných zemědělců, se stravovali výlučně ve společných jídelnách; jídla bylo málo a podřadné kvality.¹⁶ Francouz, Holanďan nebo Čech si vydělal podle své kvalifikace a zařazení zhruba stejně jako Němci. Polák dostal za stejnou práci silně zmenšenou mzdu, východní dělník pouhý zlomek. Od ostarbeitřů se vyžadovala slepá poslušnost, jinak následovaly buď povrapy na pracovištích nebo koncentrační tábory.¹⁷ Německé obyvatelstvo nenávidělo většinou ostarbeitry ještě více než Poláky. Lidé přicházející ze Sovětského svazu reprezentovali v očích Němců zemi, která se nejen bránila, ale i ubránila náporu německých vojsk. Východní dělníci byli pod stálým dohledem bezpečnostních orgánů, které oprávněně předpokládaly, že mezi nimi bude nemálo protivníků a sabotérů. Ze zářdovských živiů byli verbováni agenti gestapa, kteří sledovali své krajany. Východní dělníci nesměli navštěvovat veřejné místnosti. Jejich styk s německým obyvatelstvem byl omezen na nejnужnější míru. V případě intimních styků s Němci byli muži popravováni, ženy posílány do koncentračních táborů.¹⁸

Také Francouzi, Belgičané, Holanďané a jiní se setkávali na každém kroku s pravou tváří nacistického Německa. Museli dlouho a těžce pracovat, žít ve velmi špatných táborech. Poznali metody gestapa a seznámili se s tábory všeho druhu.¹⁹

Vedle cizích civilních občanů pracovaly v Německu statisíce válečných zajatců. Jejich postavení měly určovat mezinárodní konvence, ale skutečnost byla jiná.²⁰ Hromadných zločinů a porušování mezinárodních úmluv o zacházení s válečnými zajatci se dopouštěly nacistické orgány zejména vůči sovětským zajatcům, protože nejvyšší místa prohlásila válku proti Sovětskému svazu nejen za záležitost vojenskou, nýbrž také ideologickou.²¹ Ve druhé polovině roku 1941 se dostávaly do

¹⁵ StA Litoměřice, Landrát Ústí n. L., k. 10. Výnos říšského ministra výživy, 4. 5. 1942.

¹⁶ Z. Konečný, F. Mainuš, Die Nationalitätenpolitik der Nazis gegenüber den Kriegsgefangenen und Fremdarbeitern. SPFFBU 1964 C11.

¹⁷ StA Litoměřice, Landrát Chomutov, L III Pol. III a 3, Landrát Děčín, Pol. 900 aj.

¹⁸ StA Opava, Landrát Opava, Pol. 301-645. Oběžník opavského gestapa, 8. 1. 1943.

¹⁹ Celkové zpracování viz v knize Z. Konečný, Pracovní nasazení válečných zajatců a obyvatel Evropy v ČSR (1939–1945). Brno 1967.

²⁰ S. Datner, Zbrodnie wermachtu na jeńcach wojennych armij regularnych w II wojnie światowej. Varšava 1964.

²¹ NP, Sv. 27, Dok. 1519-PS, str. 273. Tajný Bormannův oběžník, 30. 9. 1941. Tamtéž, sv. 35, Dok. 569-PS, str. 162 n. Výnosy o sovětských válečných zajatcích, kteří byli určeni k likvidaci.

zajetí obrovské skupiny sovětských vojáků. Byli vytrženi a fyzicky likvidováni političtí pracovníci Rudé armády, Židé a komunisté. V tzv. průchodních táborech zvláštní komise ničily tisíce sovětských důstojníků i vojáků.²² Masa sovětských zajatců byla soustředěna v primitivních táborech bez základních hygienických zařízení. Dávky potravin byly stanoveny tak nízké, že po několika dnech i fyzicky nejzdatnější jedinci podlehlí.²³ Teprve koncem roku 1941 se začaly ozývat hlasy o ekonomičtějším využití sovětských zajatců jako pracovních sil na říšském území. Byl to důsledek nedostatku pracovních sil v německém národním hospodářství. V zimních měsících 1941/42 přivázely transporty ty, kteří přežili strašlivé likvidační tábory. Drtivá většina sovětských zajatců byla v tak zuboženém stavu, že během nedlouhé doby zůstali na živu pouze jedinci.²⁴

Německo nezachovávalo vůči sovětským zajatcům mezinárodní ustanovení s odůvodněním, že Sovětský svaz neuznal ženevskou konvenci z roku 1929. Zajatci byli vydáni libovůli německých orgánů. Dostávali méně jídla než ostatní, byli hůře ubytováni, pracovali na nejhorších a nejtěžších pracovištích; umírali po stovkách.²⁵

Německé válečné hospodářství potřebovalo v pokročilých letech války statisíce nových pracovních sil. Německá armáda však od roku 1943 pozvolna opouštěla okupované území na východě a v nejvyšších orgánech se začal prosazovat střízlivější pohled na využití pracovních sil. Představitelé centrálních úřadů německého válečného hospodářství si uvědomovali, že je nanejvýš nutné zvýšit pracovní výkon jak německých dělníků, tak také cizinců. Dosavadní politika vůči cizincům však nebyla s to toho dosáhnout. Jestliže někoho nepovažují za člověka, zacházím s ním jako se zločincem, dávám mu jen tolik potravy, aby nezemřel, nemohu po něm pak chtít, aby jeho pracovní výsledky byly stejné jako člověka pracujícího ve slušných lidských podmínkách. K takovému závěru došli významní hospodářští činitelé.²⁶

Proto v roce 1943 došlo jednak k zesílení tlaku na cizí občany, jednak ke snaze německých orgánů zmírňovat rozličná opatření vůči cizím dělníkům a povzbuzovat je tak k vyššímu výkonu. Východní dělníci směli v době volna opouštět tábory, které již nebyly obehnaný ostatným drátem. Dávky potravin všech cizích příslušníků byly částečně vyrovnány. Německá veřejnost byla vyzvána, aby neurážela národní a lidské city cizinců.²⁷ Začalo se hovořit o solidaritě evropských dělníků v boji se silami bolševismu, jehož se měli účastnit všichni, tedy i včerejší páriové, Poláci a východní dělníci.²⁸ Miliónům cizích občanů nepřineslo ani zmíněné uvolnění poklidný život. Válečné útrapy byly den ze dne větší, snižovaly se dávky potravin, bezpečnostní orgány zesilovaly dozor nad všemi cizinci. Rozdíl mezi životními a pracovními podmínkami příslušníků různých národů nebyly až do konce války setřeny.

²² Z. Konečný, c. d. str. 43 n.

²³ A. Dallin, *Deutsche Herrschaft in Russland 1941–1945*. Düsseldorf 1958. G. Reitlinger, *Ein Haus auf Sand gebaut. Hitlers Gewaltpolitik in Russland 1941 bis 1945*. Bez data.

²⁴ Z. Konečný, c. d. str. 43 n. Také Z. Konečný, F. Mainuš, *Sovětskí váleční zajatci na čsl. území za druhé světové války*. Historie a vojenství 1965, č. 3.

²⁵ Tamtéž. Také Z. Konečný a F. Mainuš, *Jenicy wojenni na Górnym Śląsku w czasie drugiej wojny światowej*. Złotych 1965, č. 3.

²⁶ NP, sv. 346, Dok. 315-PS, Zpráva o schůzi na ministerstvu propagandy, Berlín, 31. 3. 1943.

²⁷ StA Kadaň, Vládní prezident Karlovy Vary, 466 III a 6. Přiděly potravin k 19. 4. 1944. Z. Konečný, c. d. str. 25 n.

²⁸ StA Litoměřice, Landrát Chomutov, Gend. II B 1–4. Oběžník z 15. 4. 1943.